

Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Международна научна конференция
на Факултета по славянски филологии – 2017
„Надмощие и приспособяване“

ЗА СИНТАКТИЧНИТЕ
ВРЪЗКИ В БЪЛГАРСКОТО ИЗРЕЧЕНИЕ

Петя Осенова
Софийски университет „Св. Кл. Охридски“

ON THE SYNTACTIC RELATIONS IN BULGARIAN

Petya Osenova
University of Sofia St. Kliment Ohridski

Abstract. The paper focuses on the traditional understanding of the syntactic relations that are relevant for Bulgarian. These are: agreement, government, prepositional linking and apposition. Although in the Bulgarian linguistic literature there exist some similar observations, they are not quite consistently discussed. This survey suggests a structured typology of the syntactic relations. It shows more systematically that the surface syntactic relation might differ from the underlying one and that there is a possibility of accommodating two syntactic relations among two lexical elements that make a constituent.

Key words: syntactic relations, Bulgarian, agreement, government, prepositional linking and apposition

1. Въведение

В българския език е прието, че има четири типа подчинително синтактично свързване в простото изречение: съгласуване, предложно свързване, прилагане и управление. Всъщност, добре е да се подчертае, че тези връзки са по-скоро морфо-синтактични¹, отколкото чисто синтактични.

Съгласуването е връзка, при която един контролиращ и един контролиран елемент споделят някои общи граматически характеристики². Напр.: род и

¹ Вж. в Лазарова (2001), където авторката дискутира съгласуването като морфологична процедура за синтактична идентификация: „Морфо-синтактична процедура за диференциране на определенията е съгласуването“ (с. 5).

² В Опорната фразова граматика е възприето схващането, че съгласуването е процес, при който два елемента споделят еднакви граматически характеристики, без да се работи с понятията контролиращ и контролиран елемент (вж. в Осенова (2009: 37)).

число между прилагателното и съществителното име в именните фрази (*висок стол, добра жена*); род, лице и число между подлога и сказуемото в изречението (*Тя е дошла.*). Предложното свързване отнася пълнозначна дума с име, местоимение или наречие. Напр.: *излизам от стаята; алчен за злато; говоря за тях; предавам на живо*. Прилагането е връзка, при която думите не си влияят граматически една на друга, защото обикновено едната е неизменяема и не налага рестрикции на другата. Напр.: *вървя/вървяха/вървели бързо; река Вит/Марица; злато жена/жени*. При управлението една дума налага на друга дума определени граматически характеристики чрез субкатегоризация, т.е. като я избира, я управлява. Типичните думи, които управляват, са глаголите и предлозите. Напр.: *виждам я[книгата]; през него [прозореча]*.

В този доклад представям основните виждания за съдържанието и поведението на четирите синтактични връзки в българската лингвистична литература и описвам случаите на взаимодействие на тези връзки, както и областите на тяхното действие. Много често на повърхността е видима една от връзките, но в дълбочина всъщност присъства друга или между две съставки на конституента се съвместяват две връзки при различни условия.

Структурата на статията е следната: В част 2 представям основните виждания в българската граматическа литература за същността и поведението на четирите синтактични връзки. Част 3 предлага ново преосмисляне на типологията на синтактичните връзки и дискутира начините на взаимодействие между тях. Част 4 представя заключенията.

2. Преглед на мненията за синтактичните връзки в българската лингвистична литература

Тази част от статията няма претенции за изчерпателен преглед на мненията в българската лингвистична литература по въпросите за същността и взаимодействието на синтактичните връзки, а само да покаже основни тенденции и идеи.

Попов (1998) представя синтактичните връзки в частта за изразяване на подчинителна връзка. Дефинират се три типа свързвания – свързване чрез съгласуване и управление; свързване чрез прилагане и свързване чрез предлог (с. 54). Интересен е фактът, че съгласуването и управлението се слагат в един общ тип свързване, макар че после им се задават различни дефиниции. Съгласуването е дефинирано като „вид синтактично свързване на съставките в словосъчетанието, при което зависимата дума се приспособява по форма към рода, числото или лицето на основната дума“ (с. 54). Тук типичните примери са между прилагателно име и съществително име в именната фраза и между подлог и сказуемо. Управлението е представено като „вид синтактично свързване между двете съставки на съчетанието, при което зависимата дума приема съответната падежна форма в зависимост от лексико-граматическото значение на основата“ (с. 55). Важно е да се отбележи, че управле-

нието се разглежда като релевантна връзка само когато след глагола има местоимение в падежна форма (*казвам ТИ; съобщава НИ* и др.). Прилагането е „вид синтактично свързване между двете съставки на словосъчетанието, при което зависимата дума се свързва по местоположение и по смисъл с основната, без да зависи от нея по форма и без помощта на служебни думи“ (с. 55). Тук отново е важно да се отбележи, че връзката между сказуемото и прякото допълнение се разглежда като прилагане (*осветляваха пътя*). Предложна връзка има тогава, когато „зависимата съставка се свързва с главната съставка на словосъчетанието с помощта на предлог“ (с. 56).

Пашов (2005: 272-276) нарича връзката между глагол и съществително име „прилагане вместо управление“, което показва условността на разделението на двете връзки според наличието или не на косвен падеж при съставката, която има ролята на пряко допълнение. Говорейки и за „прилагане вместо управление“, авторът ни насочва към извода, че това е най-малко информативната връзка за отношението между елементите на конституента. Той разглежда предложното свързване като вид управление и даже въвежда идеята за ‘двойно управление’, при което елементът преди предлога управлява самия предлог, а предлогът, от своя страна, управлява елемента, който идва след него. Напр. във фразата *говоря на студентите* глаголът *говоря* управлява предлога *на*, а предлогът *на* управлява съществителното *студентите*.

Четири типа синтактични връзки се разглеждат и в Брезински (2000: 31-36) с оглед на граматическата оформеност на българското изречение. Връзката управление авторът свързва с по-общото понятие рекция на глагола, от което всъщност предложното свързване също е част. Прави впечатление, че Брезински не само включва предложното свързване към явлението рекция, но и смята, че фрази от типа на *пиша писмо* представят връзката управление, а не прилагане. Затова връзката прилагане той отнася само към безпредложното свързване на две имена (*поет-символист*), като изобщо не споменава свързването между глагол и наречие например. От друга страна, в предложното свързване като самостоятелна връзка Брезински включва всички отношения между съставките на дадена фраза, които се изразяват чрез предлог (име с име като несъгласувано определение, глагол с име като непряко допълнение и т.н.).

Бъркалова (1997: 46-47) дава примери за видовете синтактични връзки, в които е видно, че връзката между глагол и местоимение в падеж се смята за управление (*обичам те*), а връзката между глагол и съществително се смята за прилагане (*чета книга*)³. Т.е. решението за типа връзка се взема на базата на формалното граматическо изразяване – ако има дума в падеж, връзката е управление, а ако няма – прилагане. Авторката отбелязва с право,

³ Подобно е виждането в Лазарова (2001), където авторката контрастира две фрази в рамките на връзката прилагане: *отварям прозорец* (пряко допълнение) и *заминавам доброволец* (сказуемно определение).

че във „формален смисъл апозитивното свързване е непроницаемо“ (с. 47). Примерът е с фразите *чашиа кафе* и *хотел „Марица“*. Този извод е в синхрон и с моята идея, че зад формалната връзка всъщност се крият реалните синтактични отношения.

Пенчев (1984) разглежда четирите синтактични връзки с повече насоченост към тяхната взаимосвързаност. Вероятно неговото виждане, че управлението е връзка само между глагол и местоимение в падеж, възприема по-късно Бъркалова (1997). Близостта между връзките предложно свързване и управление се отбелязва в Пенчев (1984: 14)⁴ и в Пашов (2005: 276)⁵. По-горе беше отбелязано, че подобна позиция предлага и Брезински. Също така, от типологична гледна точка Пенчев смята, че съгласуването може да се изравни с прилагането (Пенчев 1984: 17).

Пенчев (1984: 16) различава силно(*виждам Иван*; **виждам към Иван*) и слабо прилагане в по-общ смисъл. При силното прилагане фразата не може да се изрази синонимно с предложна връзка, докато при слабото прилагане това е възможно. Ето мои примери със слабо прилагане, където (1а) и (1б) са синонимни, както и (2а) и (2б):

(1а) поглеждам Иван (*управление*)

(1б) поглеждам към Иван (*предложно свързване*)

(2а) идвам сутринта (*прилагане*)

(2б) идвам на сутринта (*предложно свързване*)

Следователно, Пенчев (1984) използва предложните фрази като тест за слаба връзка, но тези фрази също не са хомогенни: Ето предишните примери, но вече заместени с местоименни думи:

(1а) поглеждам Иван (*НЕГО*)

(1б) поглеждам към Иван (*към НЕГО*)

(2а) идвам сутринта (*ТОГАВА*)

(2б) идвам на сутринта (*ТОГАВА*)

В пример (1б) предлогът може да се разгледа като част от управлението, защото условно въвежда падеж и губи своята семантика. В примери (2а) и (2б) думата *сутринта* и предложната фраза *на сутринта* могат да се разгледат

⁴ Предложното свързване до голяма степен съответства на управлението, защото предлозите, които имат повече значения от падежните форми, могат да изразяват и падежните отношения. Затова разликата между управлението и предложното свързване е формална.

⁵ Предложното свързване като подчинителна връзка в словосъчетанието и в изречението е разновидност на управлението. Главната дума на подчинителното словосъчетание изисква подчинената ѝ дума да бъде въведена с помощта на предлог.

като част от прилагането, защото въвеждат своя собствена семантика. Следователно се оказва, че предложното свързване може да бъде маркер както за връзката управление, така и за връзката прилагане.

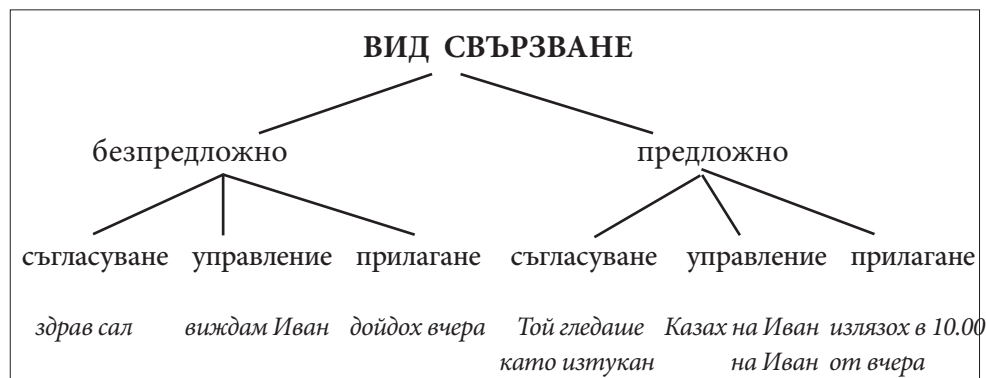
3. Анализ на (морфо)синтактичните връзки

Това, което липсва в посочените в предходната част представяния на синтактичните връзки, е в следните посоки: а) опит за явна йерархизация на връзките на основата на взаимодействието им; б) разглеждане на отношението между повърхнинно (формално) и дълбинно (семантично) представяне.

Според мен прилагането е връзката, която изравнява (неутрализира) всички граматически маркери и следователно се реализира там, където няма данни за реализация на другите видове връзки. В това отношение подкрепям наблюденията на Пенчев (1984). Освен това смятам, че управлението трябва да се разглежда с по-голям обхват, а именно и в случаите на сказуемо с именна група, където именната група е пряко допълнение (*чета книга*). Друг е въпросът, че това управление може да е явно – когато има местоимение в косвен падеж (*чета я*) или скрито – когато на повърхността има съществително, но чрез процедура на заместване се открива реалното отношение (*чета книга* = *чета я*).

Предложното и безпредложното свързване са само формален показател, зад който се манифестират останалите видове свързвания.

Затова предлагам следната йерархизация на синтактичните връзки, показана графично на Фиг. 1:

Фиг. 1. Йерархия на синтактичните връзки

Видът свързване може да се раздели по формален показател на безпредложно и предложно. По-надолу и двата типа връзки изразяват останалите връзки – съгласуване, управление и прилагане. Разбира се, има разлика в честотата на изразяване на всяка от връзките чрез предлог или без предлог.

Така безпредложното съгласуване е типично в именните фрази и в отношението между подлога и сказуемото (*здрав сал*; *Тя кихна*); безпредложното управление е типично за преходните глаголи (*виждам Иван* = *виждам го*) и за

глаголите с дативен обект (*казах му*), а безпредложното прилагане е типично за наречията-обстоятелства (*дойдох вчера*).

Предложното съгласуване е типично за част от малките изречения (*Той гледаше като изтукан*). Предложното управление е типично за непреките допълнения (*казах на Иван*) и за връзката между предлога и името, което следва (*на Иван*). Предложното прилагане е типично за предложни фрази, които не се управляват от глагола, а са негови адюнкти (*излязох в 10.00 ч.*), и за връзката между предлог и наречие (*от вчера*).

Разбира се, в рамките на посочената йерархия немаркираната граматически връзка е прилагането, докато съгласуването и управлението са граматически маркирани отношения.

Оказва се, че връзките могат да се комбинират по различни критерии. Това са следните комбинации: съгласуване и управление; предложно свързване и управление; предложно свързване и прилагане; прилагане и управление; прилагане и съгласуване.

Нека започнем със съгласуване и управление. Подлогът се съгласува със сказуемото, но в същото време сказуемото управлява подлога и изисква той да бъде в номинатив. Напр. валентната рамка на глагола *виждам* е следната:

виждам(x[Nom], y[Acc])

Нотацията показва, че глаголът изисква подлог в именителен падеж (x) и пряко допълнение във винителен падеж (y). Напр. *Катя (=тя) разглежда новата книга (=нея)*. Затова между подлога и сказуемото реално съществуват две свързвания: от подлога към сказуемото – съгласуване, което не позволява да се конструират неграматични изречения като **Тя са дошли* и от сказуемото към подлога като външен аргумент – управление, което не позволява да се конструират неграматични изречения като **Нея е дошла*.

Друг пример при съгласуването и управлението са именните фрази от типа числително име или наречие за количество + съществително: *два стола; трима студенти; пет жени; няколко етажа*. При едната от възможностите за анализ думите се съгласуват по число (свр. **един стола; *два стол; *една къщи*). Тогава опора се явява съществителното име, което е елементът контролер. Съществува обаче и друга възможност за анализ, при която числителното име или наречието за количество управлява съществителното, защото му налага определени граматически характеристики (**пет стол, *една къщи; *петима чина*). Тогава опора е самото числително име или наречието за количество. В българската лингвистична традиция е възприето да има връзка съгласуване при числата едно и две, а не управление. При останалите числителни се говори за прилагане.

При предложното свързване винаги има връзка управление или връзка прилагане. Първата излиза наяве, защото по правило предлогът изисква име в косвен падеж (явно или скрито): *качвам се на покрива* → *качвам се на него*.

Близостта между тези две връзки се отбелязва също от Пашов (2005: 276) и Пенчев (1984: 14). Втората излиза наяве, защото след предлог може да се използва и неизменяема дума – наречие: *хляб от вчера, работя до късно, бизнес на черно*.

И управлението, и прилагането чрез предлог са локални (непосредствени) връзки. Съгласуването чрез предлог се проявява само в нелокални (предикативни) синтактични контексти: *Тя се смееше като луда*. Съгласуването е между подлога *тя* и сказуемното определение *луда*, въведено с предлога *като*.

Зад връзката прилагане като немаркирана граматически е възможно да се ‘крият’ връзките управление или съгласуване. При именните фрази от типа NN, където първото съществително означава количество – *чаша вода* и *литър мляко*, връзката на повърхността е прилагане, но в действителност е управление. Това се доказва с редица лингвистични тестове (вж. повече по въпроса в Осенова (2009)). Прилагането може да маскира и връзката съгласуване. Например при апозитивните именни фрази от типа NN с роднински названия – *дядо Иван* и *леля Жана* – всъщност има съгласуване по биологичен пол, а оттам – и по граматичен род. Така в рамките на един и същ тип словосъчетание могат да се кодират различно количество синтактични връзки.

4. Заключение

В статията е предложена типология на синтактичните връзки. Разгледано е и взаимодействието между тях. При йерархизацията на преден план излиза видът свързване, който отчита наличието или липсата на предлог. Всички останали връзки се изразяват предложно или безпредложно и могат да се комбинират помежду си при нужда (както е случаят с отношението между сказуемо и подлог). Отделно от това, връзката прилагане като граматически немаркирана може да маскира на повърхността останалите две връзки – съгласуване и управление, но чрез лингвистични тестове да се открие реалното, дълбинно отношение между елементите.

Според мен трябва да се дава превес на дълбинната, същинската синтактична връзка, а не на тази, която се явява на повърхността. До нея обаче се стига само с помощта на допълнителни тестове. Затова и смятам, че управлението като връзка е релевантно и за случаите, в които сказуемото взима като пряко допълнение име, а не местоимение в падеж. Освен субституцията, друг тест може да бъде случаят с префигираните глаголи, които изискват членуване на името като пряко допълнение, т.е. субкатегоризират името в определена форма: *изпих виното* и **изпих вино*.

В рамките на една и съща синтактична група е възможно: да се реализират различни връзки (при типа NN – съгласуване и управление); едновременно да се реализират две връзки (при NP VP – съгласуване (ако NP е подлог) и управление (ако NP е пряко допълнение)); да се реализират едновременно

две връзки, но едната да варира (при РР освен предложна връзка има и връзка управление (*без книга = без нея*) или връзка прилагане (*от вчера*)). Има и случаи, в които предложната фраза ‘маскира’ 2 връзки: *качвам се на покрива (там)* и *качвам се на покрива (него)*. Те изразяват многозначност на ситуацията, свързана с определянето на конституента като обстоятелство (адюнкт) или непряко допълнение (комплемент).

Библиография

- Брезински 2000:** Брезински, Ст. *Български синтаксис*. София: УИ „Св. Кл. Охридски“.
- Бъркалова 1997:** Бъркалова, П. *Българският синтаксис – познат и непознат*. Пловдив: Пловдивско университетско издателство. .
- Лазарова 2001:** Лазарова, М. Морфологични процедури за синтактична идентификация. – В: *Съвременни лингвистични теории. Помагало по синтаксис*. Пловдив: Пловдивско университетско издателство.
- Осенова 2009:** Осенова, П. *Именните фрази в българския език*. София: Изд. ЕТО.
- Пашов 2005:** Пашов, П. *Българска граматика*. София: Хермес.
- Пенчев 1984:** Пенчев, Й. *Строеж на българското изречение*. София: Наука и изкуство.
- Попов 1998:** Попов, К. *Синтаксис на българския книжовен език*. Велико Търново.